

ISSN 2080-1807

TORUŃSKIE STUDIA BIBLIOLOGICZNE
2018, nr 1 (20)

Małgorzata Mirek

Nowy Sącz

e-mail: gosiam_1973@o2.pl

„Alchemicy, medycy, uczeni. Medycyna na przestrzeni wieków”. Ze zbiorów Polskiej Akademii Nauk Biblioteki Gdańskiej

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSB.2018.005>

STRESZCZENIE: Dnia 27 lutego 1613 r. Joachim Oelhaf, profesor medycyny i anatomii w Gdańskim Gimnazjum Akademickim, wykonał pierwszą publiczną sekcję zwłok w Polsce. W 400-setną rocznicę tego niezwykle ważnego dla historii i rozwoju medycyny wydarzenia, w Polskiej Akademii Nauk Bibliotece Gdańskiej prezentowana była wystawa „Alchemicy, medycy, uczeni. Medycyna na przestrzeni wieków”. W artykule przedstawiono prezentowane na wystawie bogato ilustrowane rękopisy, inkunabuły i stare druki przybliżające dokonania starożytnych medyków oraz ich średniowiecznych i nowożytnych następców, spośród których wielu praktykowało alchemię.

SŁOWA KLUCZOWE: Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, alchemia, medycyna, ziołolecznictwo

W dniach od 26 lutego do 10 kwietnia 2013 r. w Polskiej Akademii Nauk Bibliotece Gdańskiej [dalej: PAN BG] była prezentowana wystawa „Alchemicy, medycy, uczeni. Medycyna na przestrzeni wieków”, przygotowana przez dr Marię Otto (kurator wystawy) i Agnieszkę Kubiak, pracowników biblioteki. Wystawa była związana z organizowaną przez Gdański Uniwersytet Medyczny konferencją naukową „Joachim

Oelhaf i jego następcy. W 400-lecie pierwszej publicznej sekcji zwłok w Polsce”, która odbyła się 27 lutego 2013 r. w Muzeum Narodowym w Gdańsku.

Celem omawianej ekspozycji była prezentacja bogato ilustrowanych rękopisów, inkunabułów i starych druków przybliżających dokonania starożytnych medyków oraz ich średniowiecznych i nowożytnych następców, spośród których wielu praktykowało alchemię. Niektóre z zaprezentowanych 58 eksponatów, po raz pierwszy od wieków, zostały pokazane szerszej publiczności.

Początki alchemii sięgają czasów starożytnego Egiptu. Nie była to jednak alchemia w średniowiecznym rozumieniu, ale najwyżej rozwinięta umiejętność wytwarzania i obróbki metali, zwana wówczas „sztuką egipską”. Z upływem wieków ta „sztuka egipska” poprzez błędną jej interpretację stała się podstawą późniejszej alchemii¹. Wspólnym celem większości alchemików było odkrycie metody transmutacji ołowiu i innych mniej szlachetnych metali w złoto oraz znalezienie kamienia filozoficznego. Inni poszukiwali panaceum, czyli środka leczącego wszelkie choroby oraz zapewniającego długowieczność – eliksiru życia. Alchemicy nieco inaczej widzieli otaczający ich świat, a badania praktyczne, które prowadzili były często przeplatane rozważaniami filozoficznymi na temat natury człowieka czy też istoty otaczającej nas rzeczywistości. W zapisie dzieł alchemicznych używano sekretnych symboli, znaków, kodów lub szyfrów, aby ukryć tajemnice przed postronnymi, a samych alchemików uchronić przed prześladowaniami. Do procesów chemicznych stosowanych w alchemii należy zaliczyć: destylację, sublimację, krystalizację, sączenie i dekantację. Wykorzystywano różne naczynia laboratoryjne wykonane ze szkła, kamionki czy metali. Do najpopularniejszych naczyń laboratoryjnych należały m.in. alembiki, retorty i tzw. pelikan. Do prażenia substancji używano różnorodnych tygli. Naczynia ogrzewano za pomocą pieców stałych i przenośnych. Stosowano także łaźnie wodne i piaskowe. Substancje rozdrabniano w moździerzach. Badania alchemiczne były prowadzone również niezależnie w dawnych Chinach i Indiach. Z czasem

¹ A. Drygas, *Narodziny leku. Dawne terapie. Lek i jego formy, sposoby wytwarzania i dystrybucji*, [w:] *Historia medycyny*, red. nauk. T. Brzeziński, Wyd. 4, Warszawa 2014, s. 201.

alchemia w Egipcie zaczęła zanikać i poprzez Persję trafiła do Arabów. Przyczynili się oni do jej ponownego rozkwitu².

Najsłynniejszym alchemikiem arabskim, twórcą podstaw chemii eksperymentalnej był Jābir ibn Hayyān (ok. 721–815), zwany Geberem. Fundamentem jego nauki była doktryna tzw. równowagi. Łączy ona w sobie różne spekulacje filozoficzno-religijne i eksperymenty naukowe. Geber twierdził, że metale posiadają swoistą „siłę witalną”, która w ciągu wieków prowadzi je przez różne fazy rozwoju, od form mniej doskonałych do bardziej doskonałych, aż osiągną swój stan doskonały w postaci złota. Zajmował się praktycznym zastosowaniem swoich eksperymentów alchemicznych. Był autorem licznych traktatów i rozpraw naukowych dotyczących alchemii³. Na wystawie eksponowany był zbiór pism alchemicznych *Gebri Regis Arabum Chymia*⁴, wydrukowany w 1682 r. w oficynie Brunona Wawrzyńca Tanckena w Gdańsku. Znalazła się w nim m.in. *Summa perfectionis Magisterii in sua natura*, przypisywana Geberowi. Opisał w niej szczegółowo różne rodzaje pieców, jakie stosował do wykonywania procesów chemicznych, czyli piece służące do topnienia, kalcynacji, sublimacji, destylacji, rozpuszczania i zestalania. Niektóre z nich, tzw. atanory, nosiły nazwę pochodzącą z języka arabskiego. Prezentowany egzemplarz opatrzone został miedziorytowym frontysem, przedstawiającym Gebera w pracowni alchemicznej. Zawiera on odręczną notatkę proveniencyjną Andrzeja Cnoeffela (1637–1699)⁵, burmistrza Malborka, lekarza biskupów warmińskich oraz królów Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego. Do dzisiaj zachowała się jasna skórzana oprawa.

W okresie późnego średniowiecza i wczesnego renesansu alchemicy nadal zajmowali się przemianą metali nieszlachetnych w złoto. Z czasem jednak coraz częściej dochodzili do głosu badacze reprezentujący che-

² A. Danel, *Alchemia – prekursor chemii* [online] [dostęp 25 stycznia 2017]. Dostępny w World Wide Web: https://chemia.zamkor.pl/download/rozne_pliki/alchemia_prekursor_chemii_290509.pdf.

³ J. Bielawski, *Dżabir ibn Hajjan (abu Musa al-Azdi al-Kufi)*, [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. nauk. J. Bielawski, Warszawa 1971, s. 141–142.

⁴ Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska [dalej: PAN BG], sygn. Bb 8250 8°.

⁵ *Cnoeffel Andrzej*, [w:] T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 1: A–K, Olsztyn 1984, s. 35–36; Z. Nowak, *Cnoeffelius Andrzej młodszy*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślanego*, t. 1: A–F, pod red. S. Gierszowskiego, Gdańsk 1992, s. 228–229.

mię praktyczną i stosowaną. Jednym z nich był Hieronim Brunshwig (ok. 1450–1512), rodem ze Strasburga, niemiecki chirurg, botanik i alchemik, autor prezentowanego na wystawie dzieła dotyczącego destylacji *Liber de arte distillandi de simplicibus*⁶, zawierającego liczne drzeworyty. Obecnie w Polsce zachował się tylko jeden egzemplarz tego unikatowego druku tłoczonego w strasburskiej drukarni Johanna Grüningera w 1500 r.⁷ Należał on do Wencesława Cocusa z Torunia, studenta uniwersytetu w Lipsku, a od 1540 r. pisarza miejskiego w Gdańsku, o czym świadczy jego podpis. Na końcu dołączono cztery karty rękopisu łacińsko-niemieckiego słowniczka przyrodniczo-farmakologicznego. Oprawę tego inkunabułu, nieco uszkodzoną, stanowi deska obciążnięta skórą w kolorze brązowym. Niestety, nie zachowały się okucia, po których do dzisiaj widoczne są jedynie ślady, a po klamrach zostały tylko fragmenty.

Chemią stosowaną zajmował się również Philipp Ulstad (XV/XVI w.), pochodzący z Norymbergii, niemiecki profesor medycyny, lekarz i alchemik. Na wystawie prezentowane było niezmiernie rzadkie pierwsze wydanie jego pracy *Coelum philosophorum, Seu De secretis naturae*⁸, wykonanej we Fryburgu w 1525 r., uważanej przez blisko 100 lat za autorytet w dziedzinie destylacji. Dzieło wzbogacają liczne drzeworyty z narzędziami pracy alchemika. Eksponowany egzemplarz znajduje się w tzw. klocku intrologatorskim. Jego właścicielem był Giovanni Bernardino Bonifacio (1517–1597)⁹, markiz Orii, wybitny humanista, bibliofil, zwolennik reformacji, fundator Biblioteki Rady Miasta Gdańska zwanej oficjalnie Bibliotheca Senatus Gedanensis. Do dzisiaj zachowała się oprawa, nieco uszkodzona, złożona z deski obciążniętej skórą ciemną,

⁶ PAN BG, sygn. XV 425.

⁷ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* [dalej cyt.: GW], Hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, 2 Aufl., Bd. 5, Stuttgart 1968, poz. 5595; *Inkunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur. Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog* [dalej cyt.: IBP], pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, t. 1, oprac. M. Bohonos i E. Szandrowska, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, poz. 1304.

⁸ PAN BG, sygn. Cd 2791 4° adl. 3.

⁹ I. Fabiani-Madeyska, *Bonifacio Giovanni Bernardino*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej* [dalej cyt.: SPKP], pod red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 81; też, *Fundator Biblioteki Gdańskiej 1596 Jan Bernard Bonifacio markiz Orii*, Wrocław 1991; też, *Jan Bernard Bonifacio markiz Orii Fundator Biblioteki Gdańskiej 1596*, Wyd. 2, Gdańsk 1995; Z. L. Pszczółkowska, *W kręgu Jana Bernardyna Bonifacia, fundatora Biblioteki Senatu Gdańskiego*, „Rocznik Gdański” 2001, t. 61, z. 2, s. 33–57.

bogato tłoczoną w ornamenty florystyczne pomiędzy ozdobnymi liniami. Na przedniej okładzinie centralnie odcisnięto plaketę z herbem miasta Gdańska. Na tylnej okładzinie w zwierciadle, oprócz ornamentów florystycznych, odbito dziewięć główek. Brzegi bloku książki pomalowane zostały zieloną farbą z ozdobną puncą. Oprawę uzupełniały fragmentarycznie zachowane klamry.

Podstawy medycyny stworzył Hipokrates (ok. 460–ok. 370), najwybitniejszy lekarz starożytności, przedstawiciel szkoły lekarskiej na wyspie Kos. Na wystawie prezentowane były dwa wydania zbiorowe pism medycznych, których autorstwo przypisywane jest właśnie jemu. Pierwsze z nich *Hippocratis Coi Medicorum Omnium longe principis, Opera*¹⁰, wydrukowane w 1526 r. w oficynie Andreasa Cratandra w Bazylei, opatrzone zostało drzeworytowym frontyspsem. W jego ramce wyobrażono sylwetki starożytnych pisarzy i uczonych, m.in. Arystotelesa, Demostenesa, Hezjoda, Homera, Horacego, Pitagorasa, Platona, Pliniusza Starszego, Plutarcha i Sokratesa. W tekście znajdują się liczne marginalia sporządzone kilkoma różnymi rękoma. Ekspozowany egzemplarz należał do Henryka Heylla (1582–1623)¹¹, doktora medycyny, lekarza miejskiego w Gdańsku, właściciela prywatnej biblioteki. Zachowała się oprawa. Stanowi ją deska obciążnieta jasną skórą. Na przedniej i tylnej okładzinie widoczne są odciski tłoków ślepych. Oprawę wzbogacają okucia i klamry. Drugie z prezentowanych wydań zbiorowych pism *Hippocratis Coi Opera quae extant Graece et Latine* (t. 1–2)¹², tłoczone w 1588 r. w drukarni Luca Antonio Giunty w Wenecji, opracowane zostało przez Girolamo Mercuriale (1530–1606)¹³, profesora medycyny na uniwersytetach w Padwie, Bolonii i Pizie, lekarza książęcych dworów, dożów weneckich i papieży oraz włoskiego lekarza Michele Colombo (zm. 1600). Podobnie jak wydanie poprzednie, również i to opatrzone zostało drzeworytowym frontyspsem, na którym przedstawiono starożytnych i średniowiecznych lekarzy m.in. Hipokratesa odpędzającego zarazę za pomocą dymu. Do dzisiaj zachowała się skórzana oprawa z widocznymi ślepych tłoczeniami. Na

¹⁰ PAN BG, sygn. Cc 8693 4°.

¹¹ S. Sokół, M. Pelczarowa, *Księgozbiór gdańskich lekarzy Krzysztofa i Henryka Heyllów*, Gdańsk 1963; Z. Nowak, *Heyll Henryk*, [w:] SPKP, s. 329.

¹² PAN BG, sygn. Cc 8654 2°.

¹³ *Mercuriale Girolamo*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 17, Warszawa 2003, s. 261.

przedniej okładzinie, w zwierciadle otoczonym ramką, odcisnięto plakieta przedstawiającą twarz Chrystusa z profilu, nad nią wytłoczono inicjały WM DW, a poniżej datę 1592. Na tylnej okładzinie odcisnięto plakieta z wizerunkiem modlącego się króla.

Poglądy lekarskie Hipokratesa kontynuował Galen (129–199), sławny teoretyk i praktyk medycyny oraz farmacji. Studiował początkowo matematykę i filozofię, a następnie medycynę w Aleksandrii. Pracował jako lekarz gladiatorów w Pergamonie, a także jako nadworny medyk cesarzy rzymskich Marka Aureliusza i Lucjusza Werusa. Interesował się niemal wszystkimi gałęziami medycyny, a szczególnie anatomią i fizjologią. Kładł nacisk na racjonalne nauczanie medycyny, starał się ją traktować jako naukę ścisłą. Galen, obok praktyki lekarskiej, rozwijał także ożywioną działalność pisarską. Do czasów współczesnych zachowało się około 150 jego pism w oryginale oraz kilka w przekładzie łacińskim i arabskim¹⁴. Do najstarszych ksiąg rękopiśmiennych prezentowanych na wystawie zalicza się *Opera quaedam Latine versa*¹⁵. Jest to zbiór tłumaczeń pism medycznych Galena z języka arabskiego i greckiego na łacinę, sporządzonych m.in. przez Gerarda z Cremony (1114–1187)¹⁶, jednego z najślawniejszych tłumaczy tekstów arabskich na łacinę, działającego w szkole tłumaczeń w Toledo w Hiszpanii oraz włoskiego lekarza i tłumacza Nicolausa de Regio (1280–1350). Rękopis ten, pisany na pergaminie, powstał w XIV w. prawdopodobnie na terenach francuskich. Należał do studentów medycyny Hugona Salarsa z Rodes niedaleko Montpellier, gdzie działała słynna szkoła lekarska, a następnie był własnością Riccarda Salardi. Pod koniec XV w. Szymon Gossil przekazał manuskrypt bibliotece działającej przy kościele Najświętszej Panny Marii w Gdańsku. Oprawę stanowi deska obciągnięta skórą.

Ponadto na wystawie eksponowany był jeden z dwunastu tomów wydania zbiorowego dzieł Galena *Opera ex septima Iuntarum editione*¹⁷, tłoczonego w 1597 r. w weneckiej drukarni Giuntów. Dedykowane ono było działającemu w Wenecji Kolegium Medycznemu. Prezentowany

¹⁴ D. Łowicka, *Galenos*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych* [dalej cyt.: SPA], pod red. A. Świderkówny, Wyd. 3 uzup., Warszawa 2001, s. 216.

¹⁵ PAN BG, sygn. Ms Mar f. 41.

¹⁶ *Gerard z Cremony*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 10, Warszawa 2002, s. 95.

¹⁷ PAN BG, sygn. Cc 7557 2°.

egzemplarz opatrzony został drzeworytowym frontysem, w jego ozdobnej ramce przedstawiono Galena zajętego obowiązkami lekarskimi. W dolnej części kompozycji widoczne jest przedstawienie lekarza przeprowadzającego sekcję zwłok świni. Egzemplarz ten był własnością Jana Walentego Hildebranda (1763–1818)¹⁸, lekarza i profesora medycyny na uniwersytetach we Lwowie, Krakowie i Wiedniu. Do dzisiaj zachowała się oprawa, składająca się z deski obciążonej jasną skórą. Widoczne są na niej odciski tłoków ślepych. Oprawę uzupełniały obecnie niekompletne klamry.

Wśród inkunabułów prezentowanych na wystawie znalazł się *Canon*¹⁹, wydrukowany w 1498 r. przez Johanna Trechsele i Johanna Kleina w Lyonie, jeden z trzech zachowanych obecnie w Polsce egzemplarzy²⁰. Było to koronne dzieło perskiego lekarza i filozofa Awicenny (980–1037), w którym zawarł całość ówczesnej wiedzy medycznej. *Canon* swego czasu określany był jako ostateczna kodyfikacja grecko-arabskiej myśli medycznej²¹. W XII w. został przetłumaczony z języka arabskiego na łacinę przez Gerarda z Cremony. Dzięki temu trafił do Europy i aż przez pięć wieków był jednym z najważniejszych dzieł zalecanych w nauczaniu medycyny na wydziałach lekarskich uniwersytetów europejskich²². W eksponowanym egzemplarzu na wyklejkę górną naklejono kartę, z barwionym ręcznie drzeworytem przedstawiającym schemat budowy układu kostnego u człowieka, wydrukowaną w 1517 r. w oficynie Wolfganga Stöckela w Lipsku. Przez jakiś czas inkunabuł był w posiadaniu Ambrożego Hoffmanna z Malborka (zm. ok. 1540), doktora medycyny, lekarza miejskiego w Gdańsku. Zakupił go w 1517 r. za 10 florenów i 18 groszy. Następnie w 1579 r. nabył go Grzegorz Leśnicki. Zachowała się oprawa, którą stanowi deska obciążona skórą w kolorze żółtym. Na przedniej i tylnej okładzinie widoczne są odciski tłoków ślepych. Oprawę uzupełniają klamry.

Na wystawie prezentowane było także tłumaczenie *Canonu* Awicenny, *Liber secundus de Canone Canonis à filio Sina*²³ autorstwa Petera

¹⁸ H. Kalwaryjska, *Hildebrand Jan Walenty*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej cyt.: PSB], t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 515–516.

¹⁹ PAN BG, sygn. XV 867.

²⁰ GW, Bd. 3, Stuttgart 1968, poz. 3127; IBP, t. 1, poz. 717.

²¹ B. Seyda, *Dzieje medycyny w zarysie*, Wyd. 3 przejr. i uzup., Warszawa 1977, s. 91.

²² A. Drygas, dz. cyt., s. 191.

²³ PAN BG, sygn. Na 1871 4° adl. 4.

Kirstena (1577–1640), wydrukowane w 1609 r. we wrocławskiej oficynie Jerzego Baumanna. Peter Kirsten studiował medycynę i języki orientalne na uniwersytetach w Lipsku, Wittenberdze i Jenie. W 1601 r. w Bazylei zdobył tytuł doktora medycyny. Później wiele podróżował po Europie i Azji. Po powrocie do kraju pełnił funkcję rektora gimnazjum we Wrocławiu. Przez kilka lat leczył chorych w Gdańsku i w Królewcu. Następnie wyjechał do Uppsali, gdzie objął stanowisko profesora medycyny na tamtejszym uniwersytecie, a w 1626 r. został mianowany nadwornym lekarzem królowej Szwecji, Krystyny²⁴. Eksponowany egzemplarz znajduje się w tzw. klocku introligatorskim. Większość oprawionych prac napisał P. Kirsten. Przekład tekstu Awicenny został wydany kosztem tłumacza, który dedykował swoją pracę elektorowi Palatynatu Reńskiego, Fryderykowi IV. Dzieło opatrzone miedziorytowym frontyspsem z wyobrażeniami sylwetek Galena oraz Awicenny, a także popiersiem samego P. Kirstena w medalionie. Tekst wydrukowano w języku łacińskim i arabskim, a książkę wydano podobnie jak druki arabskie. Należy więc stwierdzić, że zarówno opracowane, jak i napisane przez P. Kirstena dzieła były podwójnie nowatorskie, z jednej strony przybliżały północnej części Europy język arabski i medycynę Awicenny, a z drugiej rozpowszechniały na tych terenach prace orientalne. Egzemplarz *Liber secundus de Canone Canonis à filio Sina* był własnością Egidiusza Straucha (1632–1682)²⁵, doktora teologii, rektora Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego oraz pastora i kaznodziei w kościele św. Trójcy w Gdańsku. Na wyklejce przedniej umieszczono ekslibris z napisem *Ex Bibliotheca Senatus Gedanensis*. Do dzisiaj zachowała się oprawa – półskórek. Przednią i tylną okładzinę zdobią ślepe tłoczenia z elementami geometrycznymi. Grzbiet oraz rogi okładzin wykonane zostały z żółtej skóry.

Wśród rękopisów prezentowanych na wystawie znalazła się księga *Medizinische Sammelhandschrift*²⁶, w której zamieszczony został m.in. traktat medyczny *De simplicibus medicinis* autorstwa asyryjskiego lekarza Yuhanna ibn Masawaih (ok. 777–857), zwanego Mesuą. Jako dyrektor

²⁴ S. Wallis, *Życiorysy lekarzy Polaków w ubiegłych wiekach*, cz. 3, „Śląska Gazeta Lekarska” 1947, R. 3, nr 9–10, s. 646–647.

²⁵ Z. Nowak, *Strauch Aegidius*, [w:] PSB, t. 44, Warszawa–Kraków 2006–2007, s. 267–269.

²⁶ PAN BG, sygn. Ms Mar f. 238.

szpitala w Bagdadzie pracę łączył z pisaniem traktatów medycznych. Eksponowany rękopis został sporządzony na papierze w pierwszej połowie XV w. Manuskrypt pochodzi z księgozbioru biblioteki działającej przy kościele Najświętszej Panny Marii w Gdańsku. Zachowała się oprawa składająca się z deski obciążonej skórą, z tłokami gdańskich introligatorów.

Do grona najwybitniejszych uczonych i lekarzy polskich XIV w. należał Tomasz z Wrocławia (1297–1378), biskup tytularny Sarepty, nadworny medyk książąt wrocławskich. Początkowo uczęszczał do szkoły parafialnej, a następnie do szkoły katedralnej, przejawiając szczególne zainteresowania naukami przyrodniczymi. W 1313 r. otrzymał od zakonu norbertanów stypendium na studia medyczne w Montpellier. Następnie kontynuował je na uniwersytetach w Padwie, Bolonii i Salerno. Po 17 latach podróży naukowych i uzyskaniu gruntownego wykształcenia powrócił do Wrocławia, mając wówczas opinię słynnego lekarza i uczonego. Uważano go za znawcę chorób szerzących się epidemicznie, szczególnie trądu. Jako uznanego już uczonego zapraszano go do prowadzenia wykładów na uniwersytetach w Paryżu, Montpellier i Oksfordzie. Był lekarzem książąt Henryka VI, Bolesława II i Bolesława III. Ponadto leczył papieża Jana XXII, króla czeskiego Jana Luksemburczyka oraz cesarza niemieckiego Karola IV. We Wrocławiu opiekował się trzema szpitalami (św. Ducha, św. Elżbiety i Bożego Ciała) oraz dwoma leprozoriami. Pełnił równocześnie funkcję dyplomaty książąt śląskich. Odbył podróże dyplomatyczne do papieża Jana XXII, a także do króla Sycylii i Jerozolimy²⁷. Niezależnie od prowadzonej praktyki lekarskiej wstąpił do zakonu norbertanów i osiadł w klasztorze św. Wincentego we Wrocławiu. W 1352 r. otrzymał sakrę biskupią i został sufraganem wrocławskim jako biskup tytularny Sarepty²⁸. Tomasz z Wrocławia był autorem kilku dzieł medycznych. W latach 1360–1363 napisał słynne dzieło *Mihi competit*, będące formą encyklopedii lekarskiej. Składa się ono z czterech części. W części pierwszej *Regimen sanitatis*, poprzedzonej rozdziałem wstęp-

²⁷ J. H. Skalski, K. Wronecki, *Tomasz z Wrocławia, biskup tytularny Sarepty*, [w:] *Zasłużeni dla medycyny. Europejczycy związani z polską ziemią*, pod red. J. H. Skalskiego i R. W. Gryglewskiego, Poznań 2009, s. 23–24; J. Skalski, *Medycyna w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] *Dzieje medycyny w Polsce*, t. 1: *Od czasów najdawniejszych do roku 1914*, red. nauk. W. Noszczyk, Warszawa 2015, s. 36.

²⁸ *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. 6: *Dokumentacja bio-bibliograficzna, indeks biograficzny do tomu I i II*, oprac. L. Hajdukiewicz, Wrocław 1974, s. 698.

nym przedstawiającym zamysł autora i jego uwagi *de medico et medicina*, znalazły się zagadnienia dotyczące higieny. Części druga *Aggregatum medicinarum simplicium* i trzecia *Antidotarium* miały formę alfabetycznego leksykonu i odnosiły się do stosowanych prostych środków leczniczych oraz leków złożonych. Natomiast w części czwartej *Practica medicinalis* przedstawione zostały ogólne zalecenia dla lekarzy dotyczące sposobów postępowania, a także zasad sztuki medycznej i godnego wypełniania zawodu²⁹. Na wystawie prezentowany był rękopis *Mihi competit*³⁰, spisany w dwóch szpaltach na papierze w 1467 r. Tekst opatrzone inicjałem z iluminowaną miniaturą figuralną, przedstawiającą uczonego razem z uczniem sprawdzającego przejrzystość moczu. Oprawę stanowi deska obciągnięta barwioną na czerwono skórą. Na przedniej i tylnej okładzinie widoczne są odciski tłoków ślepych.

Na początku XIV w. anatomia zaczęła odgrywać coraz większą rolę w nauczaniu medycyny. Pierwszą udokumentowaną publiczną sekcję zwłok ludzkich przeprowadził około 1300 r. Mondino de Luzzi (ok. 1270–1326), włoski lekarz, anatom, profesor chirurgii na uniwersytecie w Bolonii. Jako pierwszy wykładowca wprowadził systematyczne nauczanie anatomii do programu studiów medycznych³¹. Na wystawie prezentowane było jego dzieło *Anatomia corporis humani*³², wydrukowane w 1493 r. w typografii Martina Landsberga w Lipsku. Obecnie w Polsce zidentyfikowano cztery egzemplarze tego unikatowego druku³³. Ten podręcznik do anatomii oparty na wynikach sekcji zwłok, gdzie narządy zostały opisane w takiej kolejności, w jakiej należało je otwierać, był najbardziej rozpowszechnionym dziełem anatomicznym, wykorzystywanym na uniwersytetach do XVI w.³⁴ Na karcie tytułowej umieszczony został barwiony

²⁹ E. Hudyka-Kurek, *Wskazówki lekarskie Tomasza z Wrocławia*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2001, t. 64, z. 2–3, s. 115–116; J. Skalski, *Medycyna w Polsce od czasów najdawniejszych do upadku I Rzeczypospolitej*, Warszawa 2016, s. 77–78.

³⁰ PAN BG, sygn. Ms 2310.

³¹ *Encyclopaedia Britannica* [online] [dostęp 21 marca 2017]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.britannica.com/biography/Mondino-de-Luzzi>.

³² PAN BG, sygn. XV 188 adl.

³³ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* [online] [dostęp 16 lutego 2018]. Dostępny w World Wide Web: www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/M25670.htm; IBP, t. 1, poz. 3861.

³⁴ T. Brzeziński, *Zdrowie i choroba w starożytności i średniowieczu*, [w:] *Historia medycyny...*, s. 105.

drzeworyt, przedstawiający sekcję zwłok ludzkich. Ekspozowany egzemplarz należał do anonimowego studenta Akademii Krakowskiej, który w 1507 r. uczęszczał na wykłady z zakresu medycyny prowadzone przez Jana Mellara ze Śmigła. Inkunabuł ten oprawiony został w pergamin.

Na wystawie prezentowane było również dzieło *Primitiae anatomicae de humani corporis ossibus*³⁵ autorstwa Pietera Paawa (1564–1617)³⁶, holenderskiego lekarza i botanika, profesora anatomii i botaniki na uniwersytecie w Lejdzie oraz założyciela ogrodu botanicznego w tym mieście. Ekspozowany egzemplarz został wyłoczony w 1615 r. w oficynie Joosta van Clostera w Lejdzie. Pieter Paaw, podobnie jak jego nauczyciel Girolamo Fabrizio d'Aquapendente (1537–1619)³⁷, włoski anatom i chirurg, z którego inicjatywy w Padwie w 1594 r. zbudowano teatr anatomiczny, zadbał o zorganizowanie na uczelni odpowiedniej sali do przeprowadzania publicznych sekcji zwłok, a także wyposażył ją w ekspozyty. W teatrze anatomicznym przeprowadzał sekcje zwłok przeznaczone zarówno dla członków społeczności akademickiej, jak i dla osób postronnych, które w odróżnieniu od studentów – za udział w wydarzeniu zobowiązane były zapłacić. *Primitiae anatomicae de humani corporis ossibus* zawiera rycinę autorstwa miedziorytnika Andriesa Jacobsza Stocka (1580–1648), wykonaną na podstawie rysunku malarza Jacoba de Gheyn (1565–1629). Przedstawiono na nim P. Paawa w trakcie przeprowadzania publicznej sekcji zwłok. W tekście znajdują się liczne ilustracje, będące komentarzem do prezentowanych w książce wyników badań nad ludzkim ciałem. Ekspozowany egzemplarz oprawiony został w pergamin.

Pierwszą udokumentowaną publiczną sekcję zwłok w Polsce przeprowadził Joachim Oelhaf (1570–1630). Urodzony w Gdańsku Joachim Oelhaf, w latach 1583–1588 uczęszczał do tutejszego gimnazjum. W 1588 r. dzięki stypendium, jakie otrzymał od Rady Miasta Gdańska, wyjechał za granicę. Studiował na uniwersytecie w Wittenberdze, a następnie w Altdorfie, gdzie 18 czerwca 1593 r. uzyskał dyplom doktora medycyny. W 1595 r. przez kilka miesięcy przebywał w Krakowie na dworze królew-

³⁵ PAN BG, sygn. XIX q 166.

³⁶ C. E. Daniels, *Paaw Pieter*, [w:] *Biographisches Lexicon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, Bd. 4, München–Berlin 1962, s. 535–536.

³⁷ *Fabricius ab Aquapendente Hieronymus*, [w:] *Wielka encyklopedia PWN*, t. 8, Warszawa 2002, s. 494.

skim. Studia medyczne kontynuował na uniwersytecie w Padwie, pogłębiając swoją wiedzę z zakresu anatomii i chirurgii. W 1597 r. wyjechał do Montpellier, gdzie 3 sierpnia 1600 r. otrzymał dyplom doktora filozofii. W 1602 r. objął stanowisko lekarza miejskiego w Gdańsku, a w 1603 r. został profesorem anatomii i medycyny w Gdańskim Gimnazjum Akademickim³⁸. Dnia 27 lutego 1613 r. w Pruszczu Gdańskim urodził się noworodek z zespołem wad mnogich, jego ciało zostało następnie przewiezione do Gdańska. Dało to J. Oelhafowi sposobność do wykonania publicznej sekcji zwłok i wydania drukiem opisu wszystkich wewnętrznych i zewnętrznych wad rozwojowych stwierdzonych w czasie sekcji. To wydarzenie należy dzisiaj uznać za historyczne w rozwoju nauki o anatomii. Była to bowiem pierwsza publiczna sekcja zwłok wykonana nie tylko w Polsce, ale i w Europie środkowej, wyprzedzająca publiczną sekcję zwłok w Niemczech, wykonaną w 1629 r.³⁹ Zachował się, prezentowany na wystawie, protokół sekcyjny, składający się z ośmiu stron *Foetus Monstrosus In Pago Prust Territorii Dantiscani Editus Anno Domini MDCXIII die 27. Februar. Bona fide delineatus et descriptus*⁴⁰, wydrukowany w 1613 r. w oficynie Andreasa Hünefelda w Gdańsku. Został on napisany niezwykle, jak na owe czasy, precyzyjnym językiem. Na odwrocie karty tytułowej zamieszczono ilustrację, na której przedstawiony został zniekształcony płód.

Przełomową datą w historii medycyny było wydanie pierwszego atlasu anatomicznego *De humani corporis fabrica* (Bazylea 1543) autorstwa Andreasa Vesaliusa (1514–1564), twórcy nowożytnej anatomii. Urodzony w Brukseli Andreas Vesalius pochodził z rodziny o tradycjach medycznych. Jego ojciec był farmaceutą na dworze Maksymiliana I Habsburga, a dziadek nadwornym lekarzem tego samego cesarza. Odmienne jednak od swoich przodków, zajmował się nie tylko praktyczną, lecz także teoretyczną stroną wiedzy lekarskiej. Studiował na uniwersytetach w Louvain, Paryżu i Padwie, gdzie w 1537 r. uzyskał tytuł doktora medycyny. Pracował na uniwersytecie w Padwie, a także gościnnie wykładał w Bolonii i Pizie, jako profesor anatomii i chirurgii oraz osoba przeprowadzająca publiczne sekcje zwłok. Dla lepszego zilustrowania danych

³⁸ M. Pelczar, *Oelhaf Joachim*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 580.

³⁹ S. Sokół, *Medycyna w Gdańsku w dobie Odrodzenia*, Wrocław 1960, s. 82; J. Skalski, *Medycyna w Polsce przedrozbiorowej...*, s. 110.

⁴⁰ PAN BG, sygn. XIX q 79 a adl. 28.

morfologicznych, posługiwał się wielkimi, osobiście sporządzonymi, szczegółowymi rycinami anatomicznymi. Jego wykłady były popularne i budziły ogromne zainteresowanie wśród słuchaczy. Andreas Vesalius odważył się podważyć obowiązujące od czternastu wieków poglądy Galena dotyczące morfologii człowieka i tym samym stworzył podstawy pod współczesną, naukowo udokumentowaną wiedzę o budowie ciała ludzkiego. *De humani corporis fabrica* nie tylko zawierało opis i ryciny ilustrujące szczegółowo wszystkie części ciała ludzkiego, ale także opatrzone było dokładnymi wskazówkami odnoszącymi się do technik sekcyjnych. W niedługim czasie po ukazaniu się *De humani corporis fabrica* A. Vesalius został mianowany lekarzem nadwornym Karola V, króla Hiszpanii i cesarza rzymskiego narodu niemieckiego, a następnie jego syna Filipa II⁴¹. Do końca XVIII w. dzieło A. Vesaliusa drukowane było kilkakrotnie w różnych oficynach. Prezentowany na wystawie egzemplarz to wydanie drugie *De humani corporis fabrica*⁴² tłoczone w 1555 r. w drukarni Johanna Oporina w Bazylei. Tak jak i wydanie pierwsze, również i to opatrzone zostało drzeworytowym frontyspsem, na którym ukazano A. Vesaliusa przeprowadzającego publiczną sekcję zwłok kobiety. Każda z siedmiu ksiąg składających się na całość *De humani corporis fabrica* rozpoczyna się wielkim, bardzo ozdobnym inicjałem. Natomiast inicjały wstępne do poszczególnych rozdziałów w księgach są znacznie mniejsze. Prawdopodobnie wykonał je Johann Stephan van Calcar (1499-ok. 1546)⁴³, niderlandzki malarz i rysownik, uczeń Tycjana, tworzący we Włoszech. Widoczne są na nich sceny przedstawiające prace anatomów, chirurgów i położników. W tekście znajdują się ponadto liczne drzeworyty ilustrujące omawiane zagadnienia: budowę kośćca, mięśni, żył, nerwów, organów trawienych, serca i mózgu. Znaczna część ilustracji całostronicowych powstała w weneckim warsztacie Tycjana. Drzeworyty z przedstawieniami trzech szkieletów są autorstwa J. S. van Calcara, łączą one w sobie walory naukowe z artystycznymi i filozoficznymi. Natomiast wizerunki tzw. „figur mięśniowych”, ukazanych na tle krajobrazu, wykonał także uczeń Tycjana,

⁴¹ K. S. Jędrzejewski, *Andreas Vesalius i jego wielkie dzieło „De humani corporis fabrica”*, „Folia Medica Lodziensia” 2013, t. 40, z. 2, s. 155–156.

⁴² PAN BG, sygn. XIX f a 43.

⁴³ Calcar Johann Stephan van, [w:] *Allgemeines Künstlerlexicon. Die bildenden Künstler aller Zeit und Völker*, Hrsg. G. Meissner, Bd. 15, München–Leipzig 1997, s. 556–557.

Domenico Campagnola (1500–1564)⁴⁴, rysownik, rytownik i malarz, za czym przemawia „osobliwy manieryzm” jego prac. Autorstwo portretu A. Vesaliusa przypisuje się najczęściej J. S. van Calcarowi. Jednakże takie cechy tego obrazu, jak: dysproporcja między dużymi wymiarami głowy w stosunku do reszty ciała, a także wizerunek wypreparowanej kobiecej kończyny górnej, nakazują przypuszczać, że jest to autoportret wykonany przez samego A. Vesaliusa⁴⁵. Prezentowany egzemplarz oprawiony został w jasną skórę. Na przedniej okładzinie w zwierciadle odcisnięto plakietę przedstawiającą miłosiernego Samarytanina.

Niedługo po wydaniu *De humani corporis fabrica* A. Vesalius opracował skróconą wersję dzieła zatytułowaną *De humani corporis fabrica epitome*, która także zyskała ogromną popularność i doczekała się kolejnych wznowień. Ekspozowany na wystawie egzemplarz *De humani corporis fabrica epitome*⁴⁶, wydrukowany w 1642 r. w oficynie Johanna Janssona w Amsterdamie, podobnie jak pierwsze wydanie, również opatrzony został frontysem z przedstawieniem publicznej sekcji zwłok kobiety. W książce zamieszczono 39 tablic z miedziorytowymi ilustracjami, będącymi niemal dokładnymi przedrukami drzeworytów z pierwszego wydania atlasu anatomicznego. Obydwa dzieła A. Vesaliusa, zarówno *De humani corporis fabrica* jak i *De humani corporis fabrica epitome*, z jednej strony były niezrównaną pomocą dla lekarzy oraz profesorów i studentów medycyny, z drugiej natomiast cennymi obiektami kolekcjonerskimi, często znajdującymi się w księgozbiorach bibliofilów w całej Europie. Prezentowany egzemplarz należał do Adriana Engelke (1605–1661)⁴⁷, prawnika, rajcy miejskiego, protobibliotekarza Biblioteki Rady Miasta Gdańska i właściciela prywatnej biblioteki. Oprawiony został w pergamin.

W XVIII w. sławę znakomitego anatoma i uznanie międzynarodowe zyskał sobie Johann Adam Kulmus (1689–1745), autor prezentowanego na wystawie atlasu anatomicznego *Anatomische Tabellen*⁴⁸ wyda-

⁴⁴ Campagnola Domenico, [w:] tamże, Bd. 16, s. 1–3.

⁴⁵ K. S. Jędrzejewski, dz. cyt., s. 191.

⁴⁶ PAN BG, sygn. XIX f 67.

⁴⁷ J. Urban, *Engelke Adrian*, [w:] SPKP, s. 205; E. Piotrowska, *Gdańskie kolekcje biblioteczne XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN*, „Gdański Rocznik Kulturalny” 1989, t. 12, s. 63.

⁴⁸ PAN BG, sygn. XIX q 149.

nego w Lipsku w 1741 r. Urodzony we Wrocławiu Johann Adam Kulmus w wieku 10 lat stracił ojca, a niedługo potem matkę. Sierotą zajął się starszy brat, lekarz Johann Georg Kulmus, który zabrał ze sobą chłopca do Gdańska i zapisał do Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego. W 1711 r. J. A. Kulmus wyjechał na studia medyczne do Halle, a następnie do Frankfurtu nad Odrą. Stopień doktora medycyny uzyskał w 1715 r. w Bazylei za rozprawę *De harmonia morum et morborum*. Następnie udał się w podróż naukową do Holandii, gdzie na uniwersytecie w Lejdzie słuchał wykładów, słynnego wówczas profesora botaniki, chemii i medycyny, Hermana Boerhaavego (1688–1738). Po powrocie do Gdańska rozpoczął praktykę lekarską, a także prowadzenie prywatnych wykładów z anatomii i chirurgii. Wykłady te stały się podstawą do wydania w 1722 r. w Gdańsku *Tabulae anatomicae*⁴⁹. W tym też roku J. A. Kulmus został przyjęty w poczet członków Cesarskiej Akademii Nauk Przyrodniczych Leopoldina, a trzy lata później został członkiem Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Berlinie⁵⁰. W 1725 r. objął stanowisko profesora medycyny i anatomii w Gdańskim Gimnazjum Akademickim. Pełnił także funkcję lekarza miejskiego w Gdańsku⁵¹. Pierwodruk *Tabulae anatomicae* w języku łacińskim w latach 1722–1814 doczekał się 23 wydań, w przekładzie na język niemiecki, francuski, włoski, holenderski i japoński. Powszechnie przyjmuje się, że był to jeden z najważniejszych podręczników do nauki anatomii swego czasu. Johann Adam Kulmus stworzył dzieło, cechujące się zwartą konstrukcją oraz przejrzystością materiału ikonograficznego. Uczynił z niego podręczne, niewielkich rozmiarów kompendium, przeznaczone przede wszystkim do doskonalenia wiedzy anatomicznej chirurgów. *Tabulae anatomicae* miało ogromny wpływ na rozwój medycyny japońskiej. Wydanie japońskie ukazało się w 1774 r. w Edo (obecnie Tokio)⁵². Ekspozowany egzemplarz *Anatomische Tabellen* – tłumaczony na język niemiecki – opatrzony został 28 tablicami, na których przedstawiono anatomię ciała ludzkiego. Ma on nieco większe

⁴⁹ E. Sieńkowski, *Kulmus Jan Adam*, [w:] PSB, t. 16, Wrocław 1971, s. 164.

⁵⁰ M. Gładki, J. H. Skalski, *Jan Adam Kulmus*, [w:] *Zasłużeni dla medycyny...*, s. 63.

⁵¹ J. Skalski, *Medycyna w Polsce przedrozbiorowej...*, s. 110; J. Skalski, *Medycyna w Polsce...*, s. 287.

⁵² Zob. A. Szarszewski, *Johann Adam Kulmus, „Tabulae Anatomicae”, Gdańsk 1722 – Sugita Genpaku, „Kaitai Shinsho”, Edo 1774*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis” 2009, t. 39, nr 1, s. 133–144.

rozmiary i zawiera bogatszą część opisową. Poszczególne tablice zostały rozmieszczone każda na osobnej stronie, przez co posiadają większy niż pierwowzór rozmiar. Znacznie wyraźniejszy jest rysunek detalu, całość sprawia bardziej plastyczne wrażenie, szczególnie w opracowaniu faktury powłok, mięśni, uwydatnieniu naczyń żylnych i tętniczych oraz nerwów. Kartę tytułową poprzedza miedziorytowy portret autora wykonany przez Hieronima Sperlinga (1695–1777). Egzemplarz oprawiony został w pergamin.

W XVII i XVIII w. popularnym rodzajem piśmiennictwa były dzieła omawiające historie wyższych uczelni. W pracy takiej, zwykle pisanej z okazji jubileuszu uniwersytetu, przedstawiano jego dzieje, biogramy profesorów, a także opisywano zajmowane przezeń pomieszczenia. Wśród piśmiennictwa europejskiego tego typu wyróżnia się prezentowane na wystawie *Athenae Batavae*⁵³ autorstwa Johanna van Meursa (1579–1639), profesora greki i historii na uniwersytecie w Lejdzie. Ekspozycyjny egzemplarz wydany został w Lejdzie w 1625 r. Bogato ilustrowane *Athenae Batavae* daje dzisiaj współczesnemu czytelnikowi pojęcie, w jaki sposób zorganizowana była nauka w uniwersytecie lejdejskim, przedstawia biogramy wybitnych uczonych, którzy tam pracowali, a także opisuje budynki uczelniane. Wśród pomieszczeń uniwersyteckich scharakteryzowano m.in. tzw. *auditorium anatomicum*, czyli salę, gdzie przeprowadzano publiczne sekcje zwłok. W *auditorium* ławy zostały ustawione w układzie amfiteatralnym, a wewnątrz umieszczono stół sekcyjny. Wystrój wnętrza uzupełniono preparatami, takimi jak: szkielety ludzkie i zwierzęce oraz narzędziami służącymi do przeprowadzania sekcji. Prezentowany egzemplarz należał do Jana Uphagena (1731–1802)⁵⁴, prawnika, rajcy gdańskiego, historyka oraz właściciela cennej i bogatej biblioteki prywatnej. Oprawiony został w gładki pergamin.

Niezwykle cennym i rzadkim starym drukiem ekspozycyjnym na wystawie było wydanie jednej z najważniejszych prac doby renesansu na

⁵³ PAN BG, sygn. Uph. q 2032.

⁵⁴ J. Urban, *Uphagen Jan*, [w:] SPKP, s. 927; E. Piotrowska, *Jan Uphagen historyk gdański XVIII wieku i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, t. 27, z. 1/2, s. 193–208; też, *Biblioteka Jana Uphagena patrycjusza i historyka gdańskiego XVIII wieku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, z. 7, s. 87–114; M. Czerniakowska, *Jan Uphagen (1731–1802) – bibliofil i miłośnik nauk przyrodniczych*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2002, nr 2, s. 111–122.

temat okulistyki *Ophthalmodouleia das ist Augendienst*⁵⁵, autorstwa Georga Bartischa (1535–1607). Ten bibliofilski egzemplarz, wydrukowany w 1583 r. w oficynie Matthesa Stöckela w Dreźnie, zawiera barwione ręcznie drzeworyty, w tym i drzeworytową bordiurę znajdującą się na karcie tytułowej. Georg Bartisch, nazywany ojcem nowożytnej okulistyki, pochodził z Königsbrück w Saksonii. Początkowo pracował jako wędrowny chirurg, ale zainteresowany okulistiką, przez wiele lat zdobywał doświadczenie w dziedzinie chorób oczu i ich leczenia⁵⁶. Dzieło swoje zadedykował elektorowi saskiemu Augustowi I Wettynowi. Było ono nie tylko pierwszym traktatem, gdzie w systematyczny sposób przedstawiono choroby oczu oraz okulistyczne operacje, ale także pierwszym atlasem okulistycznym. Na 92 drzeworytach zaprezentowano różne choroby oczu, instrumenty chirurgiczne i same operacje chirurgiczne. Ryciny te wykonane przez Hansa Hewamaula, prawdopodobnie zostały sporządzone na podstawie rysunków samego autora, który nie ustrzegł się jednak pewnych błędów. Jako osoba przesądna nie stronił od wiary w magię i alchemię, czego przykłady widzimy na kartach jego dzieła. Przedstawił on bowiem choroby oczu, będące wynikiem rzucenia złego uroku, a także amulety i talizmany chroniące przed chorobami. W tekście znajdują się liczne marginalia. Prezentowany egzemplarz pochodzi z księgozbioru prywatnego J. Uphagena. Oprawiony został w skórę ze złożonymi tłoczeniami.

Równoległe z rozwojem położnictwa przebiegał rozwój ginekologii, która przez długi czas była specjalnością wykonywaną w części operacyjnej przez chirurgów. Do jednych z pierwszych zabiegów ginekologicznych należało wycięcie jajnika wraz z wielką torbielą, wykonanym w 1791 r. przez lekarza amerykańskiego Ephraima McDovella (1771–1830)⁵⁷. Na wystawie eksponowane było dzieło *Icones uteri humani observationibus illustratae*⁵⁸ autorstwa Johanna Georga Roederera (1726–1763), niemieckiego profesora medycyny na uniwersytecie w Getyndze, specjalizującego się w dziedzinie ginekologii. Studiował on medycynę na uniwersytetach w Lejdzie, Paryżu i Londynie. Należał do działającej we

⁵⁵ PAN BG, sygn. Uph. fol. 1743.

⁵⁶ J. Steudel, *Bartisch Georg*, [w:] *Neue Deutsche Biographie* [dalej cyt.: NDB], Bd. 1, Berlin 1953, s. 611.

⁵⁷ W. Brzeziński, *Chirurgia i specjalności zabiegowe w XIX–XX wieku*, [w:] *Historia medycyny...*, s. 351–352.

⁵⁸ PAN BG, sygn. Uph. F 1699.

Francji Académie Royale de Chirurgie oraz Royal Swedish Academy of Sciences⁵⁹. Wydane w 1759 r. w Getyndze *Icones uteri humani observationibus illustratae* zawiera szczegółowe ilustracje przedstawiające układ rozrodczy żeński, a także płód ludzki w poszczególnych fazach jego rozwoju. Prezentowany egzemplarz należał do J. Uphagena. Do dzisiaj zachowała się skórzana oprawa w kolorze brunatnym. Na przedniej i tylnej okładzinie widoczne są odciski tłoków złoconych.

Pionierem w badaniach nad patologią i neuropsychologią mózgu był Thomas Willis (1621–1675), angielski lekarz, fizjolog i anatom, jeden z twórców neurologii, członek grupy założycielskiej Royal Society. W latach 1658–1660 był profesorem na uniwersytecie w Oksfordzie, skąd następnie przeniósł się do Londynu, gdzie prowadził praktykę lekarską. Zasłynął opisem układu tętnic zaopatrujących mózg, leżących na jego podstawie, znanego dzisiaj jako koło tętnicze Willisa lub koło tętnicze mózgu *circulus arteriosus cerebri*⁶⁰. Głosił on teorię, przyjmując z jednej strony, że we krwi krąży *spiritus animalis*, a w nerwach *spiritus flammatorius*, z drugiej jednak, że nerwy, jak napięte struny, przenoszą drgania między mózgiem a obwodem. Za narząd percepcji uznawał *corpus striatum*, a za narząd wyobraźni *corpus callosum*, natomiast pamięć lokalizował w zakrętach mózgu. Uznał, że mózdzek zawiaduje ruchami mimowolnymi i łączy się z *nervus vagus*, który opisał po raz pierwszy jako drogę nerwową. Zbadał także dokładnie dziewięć par nerwów mózgowych, *nervus phrenicus* i *nervus sympathicus*⁶¹. Na wystawie prezentowane było wydanie zbiorowe jego dzieł *Opera omnia* (t. 1–2)⁶² wydrukowane w 1680 r. w oficynie Samuela de Tournesa w Genewie. Ekspozycyjny egzemplarz oprawiony został w gładki pergamin.

Wspomniany już Hieronim Brunschwig zdobył sławę głównie jako alchemik i autor prac dotyczących destylacji, drukując w 1500 r. u Johanna Grüningera w Strasburgu *Liber pestilentialis de venenis epidemie*⁶³, dał wyraz swoich zainteresowań epidemiami. Obecnie zachował się

⁵⁹ V. Zimmermann, *Roederer Johann Georg*, [w:] NDB, Bd. 21, Berlin 2003, s. 709–710.

⁶⁰ *Willis Thomas*, [w:] *Mała encyklopedia medycyny*, t. 2: P-Ż, red. nac. T. Rożniatowski, Wyd. 2, Warszawa 1982, s. 1332.

⁶¹ T. Brzeziński, *U podstaw nowożytnego pojmowania zdrowia i choroby*, [w:] *Historia medycyny...*, s. 129.

⁶² PAN BG, sygn. XIX q 17.

⁶³ PAN BG, sygn. XV 426.

w Polsce jeden egzemplarz tego druku⁶⁴. Tekst dzieła opatrzony został licznymi drzeworytami, przedstawiającymi m.in. chorego na łożu, pracownię farmaceutyczną czy też anioła zsyłającego zarazę na ludzkość. W prezentowanym na wystawie egzemplarzu ryciny są ręcznie barwione – prawdopodobnie na zlecenie jednego z pierwszych właścicieli. W tekście znajdują się liczne marginalia, podkreślenia, a także *digitusy* (wyrysowane na marginesie palce wskazujące ważny fragment w tekście). W 1705 r. inkunabuł trafił do księgozbioru Gabriela Grodecka (1672–1709)⁶⁵, orientalisty i historyka, profesora filozofii w Gdańskim Gimnazjum Akademickim oraz bibliotekarza w Bibliotece Rady Miasta Gdańska. Oprawę tego dzieła stanowi deska obciążona brązową skórą. Do dzisiaj nadal widoczne są odciski tłoków ślepych oraz złożonych.

Na wystawie prezentowane były też zielniki (herbarze), opisujące rośliny o charakterze leczniczym i ich praktyczne wykorzystywanie przez człowieka. Miały one duże znaczenie w popularyzacji wiedzy medycznej. Zainteresowanie ziołolecznictwem przejawiało się już w starożytności. Pierwszym tego typu dziełem był poemat dydaktyczny o roślinach *De herbis*, którego autorstwo przypisywane jest Aemiliusowi Macerowi (zm. 16 p.n.e.). Pochodzący z Werony Aemilius Macer tworzył w okresie rozkwitu rzymskiej sztuki i kultury. Przyjaźnił się z najwybitniejszymi poetami owych czasów – Wergiliuszem, Owidiuszem i Tibullusem. Pisał poematy dydaktyczne wzorując się na poetach aleksandryjskich. Do czasów współczesnych zachowały się drobne fragmenty jego twórczości⁶⁶. Prezentowany na wystawie *De viribus herbarum*⁶⁷ wydany około 1515 r. znajduje się w tzw. klocku introligatorskim. Poemat ten utożsamiano z *De herbis* i uważano za tekst autorstwa Macera, w rzeczywistości powstał on między 1070 a 1112 rokiem. Jego twórca, średniowieczny lekarz Odo de Meung (ok. 1000–ok. 1100), czerpał wiadomości z pism innych starożytnych autorów m.in. Hipokratesa, Galena, Dioskoridesa Pedaniosa i Pliniusza Starszego. Swój tekst napisał heksametrem, podobnie jak jego antyczny poprzednik. Liczył on 2269 wierszy i zawierał opisy 77 roślin.

⁶⁴ GW, Bd. 5, poz. 5596; IBP, t. 1, poz. 1305.

⁶⁵ E. Kwiatkowski, *Grodeck Gabriel*, [w:] PSB, t. 8, Wrocław 1959–1960, s. 602–603; A. Siemigniowska, *Grodeck Gabriel*, [w:] SPKP, s. 294; E. Piotrowska, *Gdańskie kolekcje biblioteczne...*, s. 63.

⁶⁶ K. Magnowska, *Macer*, [w:] SPA, s. 325–326.

⁶⁷ PAN BG, sygn. Wh 3095 8° adl. 2.

W tekście znajdowały się liczne marginalia i *digitusy*. Na karcie tytułowej umieszczono drzeworyt z przedstawieniem uczonego w pracowni, schyłego nad rękopisem. Natomiast na karcie ochronnej przedniej sporządzono odręcznie rękopiśmienny indeks, a na ochronnej tylnej rękopiśmienną notę razem z indeksem. Owe interpolacje zostały wykonane przez kilku czytelników, o czym świadczą różne charaktery pisma oraz użyte atramenty. Ekspozycyjny egzemplarz należał do H. Heylla. Do dzisiaj zachowała się skórzana oprawa w kolorze żółtym. Na przedniej i tylnej okładzinie widoczne są odciski tłoków ślepych w formie ramek i wstęg, z elementami floratury.

Wielkie zasługi w poznaniu roślin i ich właściwości leczniczych miał Dioskorides Pedanios (ok. 40–90), lekarz wojskowy działający w Rzymie w czasach cesarzy Klaudiusza i Nerona. Wynikiem jego zainteresowań literaturą botaniczno-farmakologiczną i jego własnych obserwacji czynionych podczas licznych podróży było prezentowane na wystawie dzieło *De medicinali materia*⁶⁸, wydrukowane w 1543 r. w oficynie Christiana Egenolffa we Frankfurcie nad Menem. W przeciwieństwie do swoich poprzedników, nie zastosował on porządku alfabetycznego, lecz podzielił swój zielnik na pięć tematycznych ksiąg. Opisał w nim szczegółowo ok. 600 roślin, podał synonimy ich nazw, pouczenia jak je przechowywać, przedstawił sposoby przyrządzania z nich leków, dawkowanie i działanie. Nie pominął leków pochodzenia zwierzęcego i mineralnego. Dzieło Dioskoridesa Pedaniosa wyparło całą wcześniejszą literaturę z tej dziedziny⁶⁹. Tekst opatrzone licznymi barwionymi rycinami. Prezentowany egzemplarz należał do G. B. Bonifacio. Na karcie tytułowej *verso* umieszczono ekslibris z napisem *Ex Bibliotheca Senatus Gedanensis*. Do dzisiaj zachowała się nieco uszkodzona oprawa, składająca się z deski obciągniętej skórą w kolorze brunatnym. Przednią i tylną okładzinę zdobią odciski tłoków ślepych w formie ramek z elementami floratury. Oprawę uzupełniały klamry, po których pozostały jedynie fragmenty.

Jednym z najcenniejszych i najobszerniejszych dzieł dotyczących ziołolecznictwa w XVII w. w Europie był prezentowany na wystawie *Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią*⁷⁰ opracowany przez Szymona Syreń-

⁶⁸ PAN BG, sygn. Cc 6399 4°.

⁶⁹ D. Łowicka, *Dioskorides Pedanios*, [w:] SPA, s. 174.

⁷⁰ PAN BG, sygn. Ub 2370 2°.

skiego (ok. 1540–1611), botanika, lekarza i profesora medycyny Akademii Krakowskiej. Urodzony w Oświęcimiu Szymon Syreński pochodził z rodziny mieszczańskiej. W 1560 r. rozpoczął studia w Akademii Krakowskiej, uzyskując w 1569 r. tytuł magistra sztuk wyzwolonych i doktora filozofii. Jako pedagog Wojciecha Herburta i Jerzego Kormanickiego wyjechał za granicę, udając się najpierw do Niemiec, gdzie wraz z wychowankami zapisał się na studia na uniwersytecie w Ingolstadt. W latach 1574–1577 studiował na uniwersytecie w Padwie, gdzie 13 lutego 1577 r. otrzymał dyplom doktora medycyny. W ciągu ośmiu lat pobytu za granicą podróżował po Niemczech, Włoszech i Szwajcarii, wszędzie interesując się roślinnością i zwiedzając ogrody botaniczne m.in. w Augsburgu, Moguncji, Heidelbergu i Padwie. Po powrocie do kraju, w 1578 r. wyjechał do Lwowa, gdzie prowadził praktykę lekarską. Następnie w 1589 r. przeniósł się do Krakowa, na stanowisko lekarza ubogich. Funkcję tę pełnił od 1590 do 1607 r. W 1590 r. po zatwierdzeniu jego padewskiego dyplomu przez Akademię Krakowską wszedł Sz. Syreński w skład grona profesorskiego Wydziału Lekarskiego, a w 1600 r. został dziekanem. W wykładach objaśniał znaczenie roślin z punktu widzenia ich właściwości farmaceutycznych i poradnictwa lekarskiego. Około 1607 r. został lekarzem jezuitów⁷¹. Syreński działalność dydaktyczną łączył z pracą nad *Zielnikiem*. Studium nad roślinami leczniczymi poświęcił 30 lat swego życia. W tym czasie odbył niejedną podróż w celu zbierania roślin i odkrywania ich właściwości leczniczych. Przeprowadził badania florystyczne na terenie Podola i Pokucia, w okolicach Kamieńca Podolskiego, Lwowa i Krakowa, w rejonie Bieszczad i Babiej Góry⁷². Dzieło swego życia złożył do druku w 1610 r. w drukarni Mikołaja Loba, jednak jego śmierć i nieuczciwość drukarza doprowadziły do zerwania zawartej umowy. Jednym z dwóch wykonawców testamentu Sz. Syreńskiego był Gabriel Joannicy (ok. 1565–1613), profesor filozofii i medycyny Akademii Krakowskiej, botanik, astronom i matematyk, któremu udało się zainteresować wydaniem *Zielnika* Annę Wazównę, księżniczkę szwedzką, miłośniczkę literatury botanicznej,

⁷¹ K. Rostański, *Szymon Syreniusz i jego dzieło*, „Wiadomości Botaniczne” 1997, nr 2, s. 8–9; M. Barcik, *Syreński Szymon*, [w:] PSB, t. 46, Warszawa–Kraków 2009–2010, s. 279–280.

⁷² R. Żurkowska, *Wokół „Zielnika” Szymona Syreniusza*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1985, s. 171.

a także autorkę zielnika własnoręcznie zestawionego. Dzięki jej finansowemu wsparciu, druk *Zielnika* został ukończony w drukarni Bazylego Skalskiego w 1613 r. w Krakowie⁷³. *Zielnik* zawiera opisy 765 gatunków roślin oraz informacje na temat ich właściwości, miejsca występowania, czasu zbiorów, działania leczniczego i sposobu użytkowania. Większość opisów uzupełniają drzeworyty (ogółem 650), przedstawiające kwitnącą roślinę wraz z korzeniem, a niekiedy z owocami i nasionami. Zamieszczone w dziele informacje czerpał Sz. Syreński z literatury, z poczynionych w różnych regionach Polski i za granicą obserwacji roślin uprawnych i dziko żyjących oraz z rozmów z zielarzami. Z zapowiadanych w tytule ośmiu ksiąg, ukazało się tylko pięć. Rękopisy dwóch planowanych przez Sz. Syreńskiego części, dotyczących zwierząt oraz minerałów, prawdopodobnie zaginęły. Natomiast dołączona została niezwiązana z *Zielnikiem* tematycznie rozprawa *O Żydzich rzecz krótka, o srogim okrucieństwie niewiernych Żydów*. Jak wynika z tytułu, *Zielnik* był przeznaczony do użytku przez specjalistów z różnych dziedzin m.in. lekarzy, aptekarzy, cyrulików, weterynarzy, ogrodników i kucharzy. Prezentowany egzemplarz opatrzony został miedziorytowym frontysem, na którym w środkowej części umieszczono tytuł ujęty w kształt wachlarza. Ponad tytułem widnieje rysunek sklepienia niebieskiego z okiem Opatrzności, a powyżej Trójca Święta. Pod tytułem znajduje się mapa świata z figurami ludzkimi na trzech rogach. Na karcie tytułowej *verso* umieszczono herb Wazów. Tekst *Zielnika* poprzedza dedykacja G. Joannicego dla Anny Wazówny oraz wiersz *Do Czytelnika* autorstwa Jana Achacego Kmity (zm. 1628). Przez jakiś czas *Zielnik* był w posiadaniu Krzysztofa Henryka Andrzeja Gereta (1686–1757)⁷⁴, kaznodziei i pastora przy kościele Najświętszej Panny Marii w Toruniu i zbieracza książek. Następnie był własnością Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza (1764–1855)⁷⁵, kaznodziei i pastora przy kościele św. Anny w Gdańsku, nauczyciela języka polskiego, leksykografa, gramatyka, tłumacza oraz właściciela cennej i bogatej biblioteki prywatnej. Do dzisiaj zachowała się skórzana oprawa z widocznymi ślepymi tłoczeniami na okładzinie przedniej i tylnej oraz fragmentami zapięć.

⁷³ M. Sawicka, *Szymon Syreński i jego dzieło*, „Wszechświat” 1958, z. 2, s. 44; R. Żurkowska, dz. cyt., s. 171–174; K. Rostański, dz. cyt., s. 10.

⁷⁴ H. Tadeusiewicz, *Geret Krzysztof Henryk Andrzej*, [w:] SPKP, s. 254.

⁷⁵ W. Bieńkowski, *Mrongowiusz Krzysztof Celestyn*, [w:] SPKP, s. 610.

Ponadto na wystawie prezentowane było również kompendium wiedzy medycznej, przeznaczone do użytku prywatnego *Hauss Apoteck oder Artzneybuch von allerley zufelligen Inner und eusserlichen, offen oder heimlichen, des gantzen Leibs gebrechen*⁷⁶, tłoczony w 1565 r. w drukarni Johanna Daubmanna w Królewcu. Kompendium to, opracowane przez anonimowego autora, wydrukowane zostało w języku niemieckim. Wybór języka narodowego, a nie łacińskiego podyktowany jest odbiorcą, którym miał być przeciętny obywatel pragnący dbać o zdrowie swoje i swoich najbliższych. Tekst opatrzone licznymi rycinami, w tym serią drzeworytów będących wskazówkami dla akuszerki, w jaki sposób powinno być ułożone dziecko w łonie matki. Na karcie tytułowej, drukowanej na czerwono-czarno, umieszczono winietę z wnętrzem apteki: na półkach znajdują się słoje z lekami, a w skrzyni zgromadzone zostały różne zioła. W owym wnętrzu trzech klientów przegląda wystawione na sprzedaż towary. Na karcie tytułowej *verso* umieszczono ekslibris z napisem *Ex Bibliotheca Senatus Gedanensis*. Oprawę, nieco uszkodzoną, stanowi deska obciążnieta jasnym pergaminem. Przednią i tylną okładzinę zdobią odciski tłoków ślepych w formie ramek z elementami floratury, a także z głowami renesansowych uczonych. Zachowało się do dzisiaj górne zapięcie i fragment dolnego.

Zbiory PAN BG są bardzo duże i różnorodne. Prezentowana wystawa umożliwiła wszystkim zwiedzającym pogłębienie wiedzy na temat alchemii, medycyny i ziołolecznictwa na przestrzeni wieków.

Bibliografia

- Allgemeines Künstlerlexicon: Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Hrsg. Günter Meissner, Bd. 15, München–Leipzig 1997.
- Allgemeines Künstlerlexicon: Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Hrsg. Günter Meissner, Bd. 16, München–Leipzig 1997.
- Barcik Mieczysław, Syreński Szymon, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 46, Warszawa–Kraków 2009–2010, s. 279–281.
- Bielawski Józef, *Dżabir ibn Hajjan (abu Musa al-Azdi al-Kufi)*, [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. nauk. Józef Bielawski, Warszawa 1971, s. 141–142.

⁷⁶ PAN BG, sygn. XIX q 250.

- Bieńkowski Wiesław, *Mrongowiusz Krzysztof Celestyn*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. Ireny Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 610.
- Brzeziński Tadeusz, *U podstaw nowożytnego pojmowania zdrowia i choroby*, [w:] *Historia medycyny*, red. nauk. Tadeusz Brzeziński, Wyd. 4, Warszawa 2014, s. 114–139.
- Brzeziński Tadeusz, *Zdrowie i choroba w starożytności i średniowieczu*, [w:] *Historia medycyny*, red. nauk. Tadeusz Brzeziński, Wyd. 4, Warszawa 2014, s. 81–113.
- Brzeziński Witold, *Chirurgia i specjalności zabiegowe w XIX–XX wieku*, [w:] *Historia medycyny*, red. nauk. Tadeusz Brzeziński, Wyd. 4, Warszawa 2014, s. 318–354.
- Czerniakowska Małgorzata, *Jan Uphagen (1731–1802) – bibliofil i miłośnik nauk przyrodniczych*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2002, nr 2, s. 111–122.
- Danel Andrzej, *Alchemia – prekursor chemii* [online] [dostęp 25 stycznia 2017]. Dostępny w World Wide Web: https://chemia.zamkor.pl/download/rozne_pliki/alchemia_prekursor_chemii_290509.pdf.
- Daniels C. E., *Paaw Pieter*, [w:] *Biographisches Lexicon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, Bd. 4, München–Berlin 1962, s. 535–536.
- Drygas Aleksander, *Narodziny leku. Dawne terapie. Lek i jego formy, sposoby wytwarzania i dystrybucji*, [w:] *Historia medycyny*, red. nauk. Tadeusz Brzeziński, Wyd. 4, Warszawa 2014, s. 168–216.
- Encyclopaedia Britannica* [online] [dostęp 21 marca 2017]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.britannica.com/biography/Mondino-de-Luzzi>.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke* [online] [dostęp 16 lutego 2018]. Dostępny w World Wide Web: www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/M25670.htm.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, 2 Aufl., Bd. 3, Stuttgart 1968.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, 2 Aufl., Bd. 5, Stuttgart 1968.
- Fabiani-Madeyska Irena, *Bonifacio Giovanni Bernardino*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. Ireny Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 81.
- Fabiani-Madeyska Irena, *Fundator Biblioteki Gdańskiej 1596 Jan Bernard Bonifacio markiz Orii*, Wrocław 1991.
- Fabiani-Madeyska Irena, *Jan Bernard Bonifacio markiz Orii Fundator Biblioteki Gdańskiej 1596*, Wyd. 2, Gdańsk 1995.
- Gładki Marcin, Skalski Janusz H., *Jan Adam Kulmus*, [w:] *Zasłużeni dla medycyny. Europejczycy związani z polską ziemią*, pod red. Janusza H. Skalskiego i Ryszarda W. Gryglewskiego, Poznań 2009, s. 61–63.
- Historia nauki polskiej*, pod red. Bogdana Suchodolskiego, t. 6: *Dokumentacja bio-bibliograficzna, indeks biograficzny do tomu I i II*, oprac. Leszek Hajdukiewicz, Wrocław 1974.

- Hudyka-Kurek Ewa, *Wskazówki lekarskie Tomasza z Wrocławia*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2001, t. 64, z. 2–3, s. 115–125.
- Incunabula quae in bibliothecis poloniae asservantur. Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog*, pod red. Alodii Kaweckiej-Gryczowej, t. 1, oprac. Maria Bohonos i Eliza Szandrowska, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Jędrzejewski Kazimierz S., *Andreas Vesalius i jego wielkie dzieło „De humani corporis fabrica”*, „Folia Medica Lodziensia” 2013, t. 40, z. 2, s. 155–206.
- Kalwaryjska Halina, *Hildebrand Jan Walenty*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 515–516.
- Kwiatkowski Eugeniusz, *Groddeck Gabriel*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, Wrocław 1959–1960, s. 602–603.
- Łowicka Danuta, *Dioskorides Pedanios*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, pod red. Anny Świderkówny, Wyd. 3 uzup., Warszawa 2001, s. 174.
- Łowicka Danuta, *Galenos*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, pod red. Anny Świderkówny, Wyd. 3 uzup., Warszawa 2001, s. 216–217.
- Magnowska Klementyna, *Macer*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, pod red. Anny Świderkówny, Wyd. 3 uzup., Warszawa 2001, s. 325–326.
- Mała encyklopedia medycyny*, t. 2: P–Ż, red. nac. Tadeusz Roźniatowski, wyd. 2, Warszawa 1982.
- Nowak Zbigniew, *Cnoeffelius Andrzej młodszy*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1: A–F, pod red. Stanisława Gierszowskiego, Gdańsk 1992, s. 228–229.
- Nowak Zbigniew, *Heyll Henryk*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. Ireny Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 329.
- Nowak Zbigniew, *Strauch Aegidius*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 44, Warszawa–Kraków 2006–2007, s. 267–269.
- Oracki Tadeusz, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 1: A–K, Olsztyn 1984.
- Pelczar Marian, *Oelhaf Joachim*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Wrocław 1978, s. 580–581.
- Piotrowska Elżbieta, *Biblioteka Jana Uphagena patrycjusza i historyka gdańskiego XVIII wieku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, z. 7, s. 87–114.
- Piotrowska Elżbieta, *Gdańskie kolekcje biblioteczne XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN*, „Gdański Rocznik Kulturalny” 1989, t. 12, s. 60–77.
- Piotrowska Elżbieta, *Jan Uphagen historyk gdański XVIII wieku i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, t. 27, z. 1/2, s. 193–208.
- Pszczółkowska Zenobia Lidia, *W kręgu Jana Bernardyna Bonifacia, fundatora Biblioteki Senatu Gdańskiego*, „Rocznik Gdański” 2001, t. 61, z. 2, s. 33–57.

- Rostański Krzysztof, *Szymon Syreniusz i jego dzieło*, „Wiadomości Botaniczne” 1997, nr 2, s. 7–12.
- Sawicka Maria, *Szymon Syreński i jego dzieło*, „Wszechświat” 1958, z. 2, s. 43–47.
- Seyda Bronisław, *Dzieje medycyny w zarysie*, Wyd. 3 przejrz. i uzup., Warszawa 1977.
- Siemigniowska Anna, *Groddeck Gabriel*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. Ireny Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 294.
- Sieńkowski Eugeniusz, *Kulmus Jan Adam*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 16, Wrocław 1971, s. 164–165.
- Skalski Janusz, *Medycyna w Polsce od czasów najdawniejszych do upadku I Rzeczypospolitej*, Warszawa 2016.
- Skalski Janusz, *Medycyna w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] *Dzieje medycyny w Polsce*, t. 1: *Od czasów najdawniejszych do roku 1914*, red. nauk. Wojciech Noszczyk, Warszawa 2015, s. 1–121.
- Skalski Janusz H., Wronecki Krzysztof, *Tomasz z Wrocławia, biskup tytularny Sarepty*, [w:] *Zasługi dla medycyny. Europejczycy związani z polską ziemią*, pod red. Janusza H. Skalskiego i Ryszarda W. Gryglewskiego, Poznań 2009, s. 23–25.
- Sokół Stanisław, *Medycyna w Gdańsku w dobie Odrodzenia*, Wrocław 1960.
- Sokół Stanisław, Pelczarowa Maria, *Księgozbiór gdańskich lekarzy Krzysztofa i Henryka Heyllów*, Gdańsk 1963.
- Studel Johannes, *Bartisch Georg*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 1, Berlin 1953, s. 611.
- Szarszewski Adam, *Johann Adam Kulmus „Tabulae Anatomicae”, Gdańsk 1722 – Sugita Genpaku „Kaitai Shinsho”, Edo 1774, „Annales Academiae Medicae Gedanensis”* 2009, t. 39, nr 1, s. 133–144.
- Tadeusiewicz Hanna, *Geret Krzysztof Henryk Andrzej*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. Ireny Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 254.
- Urban Janina, *Engelke Adrian*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. Ireny Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 205.
- Urban Janina, *Uphagen Jan*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. Ireny Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 927.
- Wallis Stanisław, *Życiorysy lekarzy Polaków w ubiegłych wiekach*, cz. 3, „Śląska Gazeta Lekarska” 1947, nr 9–10, s. 646–647.
- Wielka Encyklopedia PWN*, t. 8, Warszawa 2002.
- Wielka Encyklopedia PWN*, t. 10, Warszawa 2002.
- Wielka Encyklopedia PWN*, t. 17, Warszawa 2003.
- Zimmermann Volker, *Roederer Johann Georg*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 21, Berlin 2003, s. 709–710.

Żurkowa Renata, *Wokół „Zielnika” Szymona Syreniusza*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1985, s. 169–183.

▼

**„Alchemists, medics, scientists. Medicine over the centuries”.
From collections of the Polish Academy of Science, Gdansk Library**

ABSTRACT: On 27. February 1613 Joachim Oelhaf, medicine and anatomy professor of the Gdańsk Academic Gymnasium, performed the first public autopsy in Poland. On the 400. anniversary of this historically important and developmental event, the Polish Academy of Science, Gdansk Library held an exhibition, “Alchemists, medics, scientists. Medicine over the centuries”. The article presents lavishly illustrated manuscripts and incunabula which were displayed during the exhibition as well as some old prints which bring the observer closer to the achievements of ancient medics and their medieval and modern followers, many of which practiced alchemy.

KEYWORDS: The Polish Academy of Science Gdansk Library, alchemy, medicine, herbal medicin

◐